

SCOLA/1

Ejam de Stat – sculées y sculeies conta

Ntervista ala sculées y ai sculeies dla scoles autes dla valedes ladines sun l'ejam de Stat per stlù ju l'ann de scola 2023/24 y sun si esperienza ntan i cin ani de scola

Ai dejenuef de juni à metù man l'ejam de Stat per stlù ju la scola auta tla Talia. L'ejam, che fova uni metù su dala reforma Gentile tl 1923, iel bele da plu de cènt ani.

Do la gran reforma da pert de Luigi Berlinguer tl 1998 ti àn nce

mudà l'ineum. Al didancuei ti dijen ejam de Stat, ma si status ie scialdi jit dojù te nosta sozietà, davia che per chi che ova tètut la dezijion de fé na scola auta fòvel l'ineum che n'zapova ite tla majera età.

Cin testimonianzes

Tla scoles autes dla Val Badia y de Gherdëina à 107 sculeies y sculées tètut pert al ejam. Cinch de chisc ie unii de reviers te scola per dé na ntervista y partì cun nêus si espe-

rienza. L'possa vester che si testimonianza ti dà la ucajion – a chi che à bele fat l'ejam tl passà – per pensé de reviers a si esperienza persunela da ntlèuta, o ti dà na idea – a chi che muessa mo l'fé tl dauni – de coche l'pudèssa vester.

A uni maniera, per chi che fej chësc ejam muda dut te n' aiet, da n' di al auter: a pié via dal sunarin, che dal lunesc al venerdì sunova daduman per ani, zënza pietà, y nes descedova – per jì a scola.

SCOLA/2

»Coche la va, vàla!«

Hannes Wörz à stlù ju l' Lizeum d'ert Cademia – Sezion Design a Urtijëi. L'conta coche l' ti ie jit permez al ejam y se recorda zeruch a chisc cin ani, ènghe ai ani stressanc do l' coronavirus. Pont sterch dla scola ie per èl »pudèi lauré cun la mans a na maniera criativa«

I sculeies y la sculées dla scoles autes ladines possa cri ora sce fé la prima proa scritta per talian o tudësch. Cie es' a tu cris ora?

Ie é cris ora a na maniera strategica, y l'è fata per tudësch, davia che la rujeneda tudëschia ie mi rujeneda sterscia permez a chëla taliana. La tematches da cri ora fova te tramedoi rujenedes drët nteressantes, ajache ove l' mpression che l' unisse damandà mi minonga persunela. Fove melsegur sce cri ora l' tema sun l' »zidlamènt de tieres de massa« o sun l' »cunflit tl Urient Ujin«.

Ala fin éi cris ora l' prim, ajache pra l' tema sun l' »cunflit tl Urient Ujin« univél damandà do soluzions y ie ne fosse nia stat bon de fé prupostes de chësc viers.

Co fòvel pa per té canche te es audì cherdan ti inuem y te foves mpe dan ala cumiscion per l' ejam a usc?

Daduman dan l' ejam a usc éi sambèn senti la prescion y pra gusté ne sons stat bon de maiè nèt nia. Ntan l' danmesdi diventova la prescion for majera y majera. Pernanche fove dan ala cumiscion éi pensà danter mé y mé »coche la va, vàla!«. Te chël mumènt fova la prescion demez. L' me à segurmenter judà che cinch o sies de mi cumpanies de tlas ie unii a scuté su l' ejam zënza me l' di danora. Chësc à alesirà la situazion.

Sce ti mièur cumpani o mièura cumpania messëss mo fé l' ejam l' ann che vën, ce cunsèi ti dajësses' a?

De purvé a nia lascé unì su stress melsann y de nia se cunzentré massa sun la valutazion, ajache ala fin dla finedes iel unfat sce n' passa cun 70, 90 o 100 ponc, ora che sce n' uel jì a studiè medejina tla Germania.

Sambèn gëura la matura truepa portes, ma si status ie scialdi jit dojù te nosta sozietà, davia che uniun à sèn na matura y n' la adrova.

Ciuldi es' a cris ora chësta scola?

Ie ne me sentive nia drët bèn tla scola mesana: sté chiec y cialé sun tofla, zënza avèi la puscibltà de se lascé ora a na maniera liedia me disturbova dassënn. Ie ulove jì te na scola, te chëla che n' pò lascé ora si criatività y ulache n' pò criè velch cun la mans.

Co te sà pa a lascé l' post, ulache te foves cin iedesc al' ena ti ultims cin ani?

L' me sà nia vëira. Ie rate che ne realiseie mo nia coche l' sarà a ne jì nia plu tlo a scola. Iust inier ti éi cialà a mi purga, ai cudejiei, ala tea.

L' me ie tumà ite che ne adurveré nia plu dut chësc. Sce èsse da jì a studiè, pudèssi inò adurvé na sort de purga, ma l' sarà na esperienza scialdi defrènta che »jì a scola«.

Iel pa suzedù velch te chisc cin ani de scola che te à particularmenter tucà?

Tlermènter l' coronavirus. Do la segunda metà dla prima tlas y ntan duta la segunda tlas dla scola auta fova mi tlas a cësa. N' tèmpt ntan chël che dut fova fèrm, ntan chël che é abù l' mpression de avèi fat vares de reviers. N' busc foch, stajove a cësa mé dan al computer, pona nianca plu dan al computer, ma for a cësa. L' fova dastramp rie nce per i nsenianc y la nseniantes, che fajova dldut per fé l' miec dainora, ma ntan

chëi ani, tan jëunn, ne l' capivi nia. Dan al computer fòvel unfat sce n' scutova su o no, sce n' scrijova pea o no. N' fova sèui. Nce la valutacions fova tlermènter plu superfizieles, ajache i nsenianc y la nseniantes ne pudova nia propi valuté la cunlaurazion dl sculé o dla sculea. Mé l' resultat pudova unì valutà, ma nia l' pruzes che à purtà al resultat.

Iel pa l' tèmpt corona unì lauré su?

I doi ani do l' coronavirus ie stac scialdi stressanc sibe per i nsenianc y la nseniantes che per i sculeies y la sculées, davia che n' à messù recuperé na gran quantità de material didatich. Cie che ne ie nia unì lauré su ie, do mi minonga, l' aspet soziel, che ie unì metù al segundo post. Son ruvà tla terza tlas zënza cunèscer bèn mi cumpanies de tlas. Nes àn bèn cunesciù al scumenciamènt, ma pona iel stat na nteruzion de n' ann y mez. Tla terza tlas fòvel sciche scumencé da nuef. Son mo chersciui adum coche na cumenanza de tlas, ma bonamènter nia cun la medema ntensità de na tlas che ie stata n' cuntat cin ani alalongia. Scialdi mpurtant per la cumenanza de tlas ie stat l' viac de istruzion a Triest tla terza tlas per depènjer a na maniera artistica l' frabicat de na scola elementera taliana. Chësc à judà pea a nes cunèscer miec y a udèi coche son ora de scola. Purempò à i cumpanies de tlas plu stluc te sé nstësc adurvé plu tèmpt per se refé dala crisa dl coronavirus.

Ciun ie pa da té ora l' pont de forza de chësta scola?

Pudèi lauré cun la mans a na maniera criativa. Nêus on scola trèi iedesc al' ena nce domesdi (pludagiut monce cater iedesc) ajache on truepa mate-

ries pratices. La scola mèt a despusizion na gran vela de materiali de lèur: arjila, culëures a uele, culëures acrilics y culëures a ega. Canche n' se vëija tan truepa èures a scola coche nêus devènten na pitla familia. Sé che te d' altra scoles ne à la fasces d' età defrèntes nia truep da nfé una cun l' altra, ntan da nêus sènten n' sentimènt de cumenanza zënza barieres de tlas.

Ciun ie pa l' pont dèibl?

L' vantaje de avèi tan de materies pratices cumporta l' svantaje de avèi truepa èures de scola. Persunalmenter ne l' vëiji nia sciche n' svantaje, ma posse me n' imaginé che chësc posse sciautri trueps.

Ulà ves' a sciche proscim var?

Do che duc mi cumpanies de tlas à stlù ju l' ejam a usc jons n' vacanza deberieda per n' ena. Ne savon mo nia avisa ulà, ma ciarion n' valguna tëndes te auto y pion via. Daldò laureréi te Gherdëina nchin ala fin de setëmber y al scumenciamènt de utober pei via cun la cherta interrail per n' mènes tres l' Europa.

Cie ie pa la cherta interrail?

La Cumiscion europeica mèt for inò a jì candidatures per vèncer chertes interrail. Datrai se trätel de nrescides te internet, d' altri iedesc de proiec, per chëi che n' muessa mandé ite material. Ie son stat ala pert a na nrescida, éi fat n' bon resultat y canche chël che ova venciù se à trat zeruch, ie la cherta jita a mi. N' à n' ann dl' aurela per furné n' mènes alalongia debant cun la ferata tres l' Union europeica.

Ntervista: Veronika Lochmann, Ntendënza Ladina; Traduzion: Nathalie Stuffer

Hannes Wörz à stlù ju la Scola d'ert »Cademia« – Sezion design.

SCOLA/3

»Cuntènta de avèi cris ora l' ITE Raetia«

Lisa Perathoner à fat la matura tl ITE Raetia – Sezion Sport a Urtijëi. Èila conta dl' liam danter scola y atviteies sportives, y de si dejidere de diventé fisioterapeuta

Te ciuna rujeneda es' a fat la prima proa scritta? Co te savova pa la vela di argumènc?

É cris ora la rujeneda tudëschia, ajache chësta ie mi rujeneda dl' oma. Fove pesimènta danter doi di argumènc dac dant: un' fova la poejia »Inventur« de Günter Eich, che à nce tètut tres ntan l' ann de scola, l' auter fova n' argumènt de atualità: la viulènza contra l' èiles. Ala fin éi cris ora l' segond, ajache son dla minonga che l' sibe for mo n' gran problem y che l' foss gran èura che l' uniss resolt.

Te lecordes' a mo de n' valgun details dla prima proa scritta?

L' ie unì fat de plu prupostes y dumandes, coche per ejèmpl sce l'

argumènt dëssa unì tratà te scola. Ie é argumentà dijan che l' tema à te unì caje da unì tratà te scola, che l' muessa unì fat n' lèur de sensibilizazion, che n' ne dëssa nia scuté via l' problem. Me lecorde de avèi scrit che l' fossa mpurtant che l' èiles vitimes de viulènza ebe na persona de referimènt cun chëla che les posse rujené de cie che l' ti ie suzedù. Te una na dumanda univél nce damandà do mi minonga persunela, a chëla che é respundù che l' delinquènt tuchëssa da unì straufà dala lege te na maniera scialdi plu dura.

Co te es' a senti canche i à cherdà su ti inuem pro l' ejam a usc?

(S'la rij) De duta la cumiscion de ejam cunèscen bele trèi maestries

y chëi esterns àn bele cunesciù ntan la proa scritta. Ie fove una dla ultimes che à fat l' ejam a usc, povester ovi nce perchël manco tème – plu che auter fovi grama. De n' cër velch m' l' ei belau gududa, ajache me dijove che l' sarà l' ultim iede che saré te chësta scola. L' ie stat na bela esperienza, ajache é pudù mustré mi cumpetënzes mo n' ultim iede te chësc luech.

Ce cunsèi ti dajësses' a a chëi che à mo da fé l' ejam dla matura?

Cunsiesse de ne se lascé nia mèter massa sot a prescion y nce de ne s' l' a tò nia massa sterscia n' cont dl' aspetatives. L' ie bel sce n' ie boni de se goder l' mumènt y se rënder cont

che l' ie la fin de na esperienza longia, che ne unirà mei plu a se l' dé nsci.

Ciuldi oves' a cris ora propi chësta scola?

Ajache son de Urtijëi y scialdi apasciunada de sport. Tl' mèterman ne èssi nce nia stluc te na lizeum scienfich. Sèn coche sèn sons cuntènta de avèi cris ora l' ITE Raetia, nce sce ulèsse jì inant coche fisioterapeuta: son segura che savèi nêut tl' ciamp dl' economia y dl' dèrt ie for na bona.

Co te sà pa sèn a lascé per for chësta scola, te chëla che te es' passà tan de tèmpt chisc ani?

L' me sà sciòt, dantaldut per i cumpanies de tlas, ma tl' medem mumènt sons segura che l' sarà suvènz ucajions

per se ancunté inò, ajache àn propi na tlas che teniva adum. Per chësc instà ons per ejèmpl bele fat ora de se ancunté per na grillieda y d' altra ancuntedes; povester fajons monce n' pitl' viac duc deberieda, ajache l' viac dla matura a Lisbona à tan plajù a duc can. De ndut sons de trèdesc sculeies y de chisc nen iel mé trèi nia da tlo: una de Fascia, una ie de Fie y una de Persenon. Mé un' dla tlas va a pudejé, i altri va duc cun i schi. Nce l' sport lieia.

Iel pa stat na ntraunida ntan ti tèmpt de scola che ie stata de mpurtanza per té – tl' positif o tl' negatíf?

Me é fat mel n' valgun iedesc. Per mé coche sportiva iel l' terzo ann

»Coche la va, vâla!«

– vâ inant da plata 4

Lisa Perathoner à fat l'ITE Raetia – Sezion sport.

stat l plu rie, ajache te chël ann scumèncen cun la garejedes FIS y l vèn perchël nce fat pea pra garejedes nternaziuneles, che pò nce uni a se l dé ntan l'ena. Tres chëstes iesen manco presènc ntan la leziuns y n muessa lauré o recuperé nce scialdi per si cont a cësa. Ntan mi tēmp de paussa pervia che me ove fat mel, me éi ntendù tan plu sauri che l ie a mparé sce n ie for presènc te tlas. Dal'otra pert sons dla convinzion che l mesun de pudèi recuperé dut a cësa sibe n gran vantaje, ajache n mpera a sèurantò la respunsabeltà a mparé da sèui. Chësc ie lià a na gran disciplina, de chëla che n pò sambèn se nuzé nce tl ciamp dl sport, coche nce tla vita n generel.

Sce te pudèsses fé n viac tl tēmp y ji de reviers de cin' ani, crisses'a inò ora la medema scola?

Ntlèuta èssi belau cri ora l lizeum scientific y al didancuei sons scialdi cuntènta che mi pascion per l sport me à ala fin fat cri ora l'ITE a Urtijèi. Nsci éi pudù resté te mi luech y teni n bon cuntat cun mi cumpanies.

Cun chësta scola éi giapà pea na bona fundamènta y pudèsse nce ji a lauré, sce ne ulèsse nia studiè inant. É mparà cosses che n pò for adurvè y che sarà dessegur de utl tla vita da unidi: tl ciamp dl'economia, dl dèrt y sèuraprò possi di de savèi cater rujenedes, zënza avèi fat l lizeum linguistich. Chësc ajache la scola ladina ie paritetica, cun la medema cumpèida de èures per talian y per tudèsch – y nce l ladin y l nglèisc vèn nseniei sciche l toca.

Ciuni sarà pa ti proscims vars tl dauni?

D'instà laurerèi te Val d'Ana pra la Utia Pauli. Da d'autonn ulèssi pona fé l ejam da maestra de schi, lèur che fajeré pona d'inviern. L ann che vèn ulèssi scumènc cun la furmazion da fisioterapeuta. Fajeré dumanda sibe a Bulsan che nce a Dispruch. Sce èsse da uni tèuta da tramedoi, muessi mefun cri ora (*s'la rij*).

el pa mo zeche che te ulèsses di?

Te chësta scola éi fat tres na gran evoluzion persunela–perdrèt belau na trasfurmazion: tl scumenciamènt

iesen mo pitli, sce n pò di nsci, y oradenia vàn ora de scola che n ie adulc – cun duta la respunsabelteies che l vester granc à sciche cunseguènza. Posse di che la scola me à anjinià ca bèn ala vita y a chël che à da uni.

Te chësta scola éi fat tres na gran evoluzion persunela – perdrèt belau na trasfurmazion.»

Resterà pa n pue' de ncherscia-dum do la Lisa de 14 ani?

Da me ora résten dedite for mo n pue' mutans y chël ie nce mpurtant. Sce n s'la tol massa sterscia y n ie massa rigurèusc cun sé nstèsc, pierden l balanz. N toca da se la lascé ji bona, per pudèi pona inò se cunzentré deplèn. Tla vita iel mpurtant a manteni chësc balanz–y da me ora éi udù ite chësc propi te chisc ultims ani.

*Ntervista: Veronika Lochmann, Ntendènza Ladina
Traduzion: Veronika Insam*

SCORA/4

»I sun sègn plü arjignada da jí al'université«

Elena Pescollderungg á arjunt la maturité pro le Lizeum linguistich a La Ila. Ara cunta dla trica pro l'ejam, dles esperiènzes de valüta tl practicum, por chirí fora la dërta direziun tl dagní

Elena, te ci lingaz aste pa scrit la pröma proa dl ejam? Y ci nen pènsese pa di argomènc che é gnüs chiris fora chësc ann? Scebègn ch'i arati da avèi les medemes competènzes tl lingaz talian y tl todèsch, ái impò chirí fora le talian. I á scrit mi laur sura le diare digital, sura les reflèsciuns de Maurizio Caminito che gnò dant tl titul C2. Al m'ess plajü ince le tema dal titul »Massentierhaltung«, mo tla finada ái impò plü argomentaziuns da porté dant tl talian respet a chères che i ess messü scrí por todèsch.

Co t'al pa salpü da avèi dant na comisciun metüda adöm – por le mez – da insegnanc y insegnantes che gnò da defora? Ince la Presidènta é da defora...

I m'á sintí tuta sö dèr bun dai comissars da defora. Al é bègn vèi che ai ne sá nia avisa ci che al é gnü fat ia por l'ann y co che i un lauré te classa, y porchèl ne sán mai ci se aspeté. Da chësc punt de odüda é plü sauri da se confronté cun nusc insegnanc de classa, deache éi conèsc nos, y nos conesciun éi.

Cun ci emeziuns este pa júda ala proa a usc?

Denant che mète man ái na gran pora, y ince tratan che i baiá ái ados na gran trica. Le pinsier che i é dailò por stlüt jö na pert de mia vita m'á n pü' daidé. Mo i me tēmi che la trica de chi momènc ti ais fat dann a mi rendimènt.

Mo a ponsé do, éi impò val' momènt, tratan la proa a usc, che t'á dé sodesfaziun y che t'á fat sintí brauia de te instèssa?

I podess dí: tratan la presentaziun de mi practicum. Le practicum é sté por me n'esperienza dèr plajora, y al m'á ince salpü bel da podèi le presenté. Scé, le practicum é sté veramènter important, deache al m'á fat capí ci che i ó fá tl dagní.

Oste forsc nes cunté val' deplü sura chësta túa esperienza?

Tratan chisc agn de scores altes m'ái intèntü che al me plajò tres deplü da

imparé la chimica y da jí te labor. Canche al é gnü le momènt da chirí fora n practicum, ái damané da podèi jí tla apoteca da Corvara, deache i orò capí sce la profesciun da farmazista ess podü me plajèi, y impaca ái capí che al me plej dassènn da arjigné ca cremes, unghènc y pomates. Sègn sái zènzater che i ó studiè inant, deache i sá ci che i podará fá do avèi stlüt jö mi stüdi. De chësc vers é sté le practicum n'esperienza veramènter ütla.

I á capí che i mēssi y che i pó imparé da gesti la trica.

Ci t'á pa lascé, personalmènter, chësc ejam?

Savèi che i pó créie deplü te me instèssa. I sá da avèi de bunes capazités, mo i me lasci gonot tó dala trica. I á capí che i mēssi y che i pó imparé da gesti la trica. Te vigni manira sunsi sègn plü arjignada por jí a studiè al'université.

Ci emeziuns descèda pa te le pinsier da lascé to paisc, do tan d'agn de vita che t'as passé chilò?

Do trèdesc agn de scora, m'ái ausé ala traina dl lovè adora vigni de, jí te mia classa por 9 mèisc al ann y, a vigni scomenciamènt nù, odèi indò mi compagns y mies compagnes, de setèmber. Avèi sègn stlüt jö les scores altes me fej ponsé che i sun tl diventé grana, che döt se müda y che nia ne resta sciòche denant. I ará mancia nia tan la scora, deache i vá impò inant a studiè, mo i compagns y les compagnes, les amizies de paisc. Chël sce.

Te tomel ite val' momènt particolorar che á segné tú agn de scores altes, val' recort che t'é resté?

Oh, n gröm de cosses (*ara s'la rij*) por ejèmpl, le iade de maturité a Praga o la sojornanza linguistica tl'Irlanda, por imparé inglesc. Mo dantadöt le recort dles porsones.

Éi ince val' che t'á plajü manco, te chisc ultims agn de scora?

Forsc le manajamènt dles interrogaziuns, di tesé y en general dles verifiche. Al me pé che ares tomass dotes tl medemo momènt: i án edemes toces y plènes de verifiche – canche al é spo dèr ri da jí a scora arjigná bun te vigni materia – y edemes magari zënza nia. Le program da imparé é gran, y i créii che ara foss júda da partí sö les interrogaziuns te na manira plü regolar, ia y fora por l'ann, zënza messèi les conzentré dotes te n iade.

Ci aste pa intenziun da fá sègn, fora por l'istè?

D'isté laurarái en pert te na ütia da munt, sciòche chelnera. Spo daidarái a ciasa, deache mia familia á n lüch da paur. I vá ion a lauré, deache scenò me stufassi sauri. Y ince deache i vèighi le laur sciòche na poscibilitè da svilupé inant mies competènzes, da sté danter jènt y da me davagné n pü' de val' (*ara s'la rij*) por ester plü autonoma. De otober spo, sciòch' i á bele dit, ói me scrí ite tl'université da Despruch. I odarun sciòche ara jará (*ara s'la rij*).

Sce te podesses, incö, jí zoruch: chirisseste indò fora chësta scora?

Le Covid á dessigü roviné dui, trèi agn de scora: i un messü sté stlüt te ciasa, y la cossa m'á dèr desplajü. Al é sciòche sce i esson pordü n toch de scora, sciòche sce i ne l'esson mai vita y conesciüda daldöt. Dan cin' agn ái chirí fora chësta scora deache i ne savò nia cis ci fá. Tl pröm èi scríta ite tl ITE, spo ái baraté tl Lizeum dles Sciènzes umanes, mo ala fin sunsi júda tl Lizeum linguistich. Sègn ch'i sá che i ó studiè farmazia chirissi fora bonamènter le Lizeum scientific, mo inlaòta ne le savò nia ciamò, y al é sté le linguistich che m'á porté a capí ci che i orò fá. Porchèl: scè, i chiriss fora danü chësta scora.

*Intervista: Veronika Lochmann, Intendènza Ladina
Traduzion: Carlo Suani, Intendènza Ladina*

SCORA/5

»I sinti da ester chersciüda dèr tröp«

Teresa Frenademetz á stlüt jö l'ITE da La Ila. Ara nes cunta ince dl bel da studiè »te n ambiènt prèsc familiar« y dles compagnies che é nasciüdes y chersciüdes

Teresa, te ci lingaz aste pa scrit la pröma proa dl ejam? Y ci nen pènsese pa di argomènc che é gnüs chiris fora chësc ann?

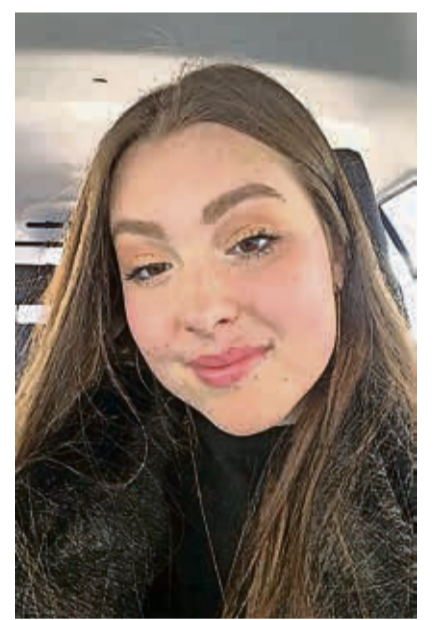
I me feji sauri te trami l lingaz, talian y todèsch, porchèl ái chirí fora dodí dl argomènt. I á scrit mi tema sura la Vera frèida, n argomènt che i un ince traté ia por l'ann de scora. I á impò bazilé n püch, deache i argomènc dl ambit C por talian se rodá scialdi incèr la letatöra y se damaná cotan de comentar personal: i me temò che al foss sté sauri da falé jö l'argomènt o da gní criticá por i pinsiers che i metò fora. Te scora s'ánsè arjigné ca plütere sön argomènc de storia y de atualité. I ess sambègn ince podü chirí fora l'ambit C por todèsch, mo pro la simulaziun ái lité por l'ambit B, y porchèl ne oròi nia riscé massa, y i sun júda sö sigü.

Les simulaziuns che i èis fat ia por l'ann, te scora, ères orientades a chësc ejam de Stat?

Dèr dessigü! Dotes les simulaziuns é stades ponsades y finalisades dèr avisa, deache ares dè dant argomènc plü o manco anfat a chi che é spo gnüs tla pröma y tla terza proa scríta al ejam de Stat. Madèr che te classa rovàn da scrí nusc temesc te döes ores, püch deplü. Messèi spo se confronté pro l'ejam cun sis ores de tēmp, n'é sté net nia sauri. Porimpò éi sté de de mi compagns che á anuzé le tröp tēmp a desposiziun por scrí temesc beliscims, deperpo che ai se stentá da scrí adöm val' canche ai á ma döes ores de tēmp.

Ci nen pènsese pa dla regola da gní valutá da na comisciun de insegnanc en pert interns y en pert esterns?

I arati che chësc sides n bun compromis. Al é vèi che sce an messas fá la proa a usc dan da professurs che an ne conèsc daldöt nia, spo fossel magari da avèi pora. Mo al é ince vèi che i professurs da defora pó te valuté te na manira plü imparziala. Al m'á fat plajèi odèi ite che n valgun compagns de classa, cun so impègn y so rendimènt, é stá bugn da ti fá na buna impresciun

Teresa Frenademetz, Istitut Tecnich Economich da La Ila.

ala comisciun, deperpo che ia por l'ann se stentái y á magari ince notes scialdi basses.

Ci impresciuns te á pa lascé l'esperienza de chësc ejam de Stat?

I arati che la nota finala messass respidlé döt le percurs fat tratan i cin' agn de scora, y nia ma les proes finales. Sambègn ne pó la nota nia ester massa alta, sce an fala jö les proes scrítes, mo sce an é stá de bugn scolars y de bunes scolares tratan düc i agn de scora, spo podess ester la stleta nota gaujada da n momènt de dificolte o dala trica che t'á penalisé. Al sozed gonot te scora che les notes ne respidlèia nia cun fedelté la preparaziun di studènc y dles studèntes, y chësc ne é nia sauri da azeté. Les notes dess ester l'esperisciu de ci che te sas, mo ince de che che t'es. Y tles porsones éi dessigü tröp deplü de ci che na nota pó dí fora. I créii che an dess tigní cunt deplü dla personalité di studènc y dles studèntes, de so carater, dl svilup che ai á fat y dles competènzes soziales che ai á plü o manco madorí. Döt adöm, a vigni moda, sunsi contenta cun mia nota.

— vâ inant sön la plata do

»I sinti da ester chersciüda dër tröp«

– vá inant da plata 5

Vaste inant a studié? Ci emeziuns descêda pa te te le pinsier da lascé to paisc, do tan d'agn de vita che t'as passé chiló?

Te mia classa ênse 19 compagns y compagnes, partis sò te dui gragn grups de porsones, dër liades danter ères. Sambègn, vignun cun so carater, sùes cualitè y sù defec. I pó dí che i á chirí fora chësta scora direto por la bela compagnia che ara me pitâ (*ara s'la ri*). Al me desplajô cinamai, canche i ne podô nia jí a scora. Porchël á n pü' de tēma sēgn da messèi me adaté a na realtè nōia, de chēra che mi compagns ne fej nia plü pert.

Él val' aspet particular dles scores altes che oresses alzé fora? Val' che t'è romagnü tl recort?

Nosta scora é na realtè plütosc picera. Chësc á comporté trōpes cosses positives y mo ince aspec manco bi. I professurs y les professuries se conēsc duc dër bun: nos ne sun mai stá numeri, mo dagnora porsones. D'atra pert, te n ambiēnt prēsc fami-

liar él ince le prigo che al nasces val' pice favoritism, val' sort de privilegh ti confrunc de un o dl ater. Tla Val Badia se conesciunse duc ince por familia, por la profesciun di geniturs, por les unius de paisc y i.i. Gonot vēgn i studēnc incuadrá dodí dla prōma impresciun che ai ti fej ai insegnanc. Les porsones barata pō, cis ti agn dles scores altes, mo les impresciuns resta gonot les medemes. De bun, indere, él che i insegnanc se tol a cōr vignun y vignōna de nos, y ciara da ne lascé zoruch degügn. Al é sambēgn de chi che se lascia daidé ion, danter i studēnc, y de chi che n'ó nia gní daidá. Sciōche indlunch.

Sce te podess jí zoruch sēgn: chirisste indō fora chësta scora?

Scē, atira! I sá che chisc agn de vita pó ester dër sfadiusc y pesoc, sce te n'es nia tl dër post y cun les dërtes porsones. Mo i sinti da ester chersciüda dër tröp, da avēi imparé tröp a nivel scolastich y ince a nivel uman. Bonamēnter, sce i ess chirí fora

n'atra scora, ne foss döt chësc nia sozedü.

Ci creieste pa da avēi arjunt, en particular?

Canche i sun rovada chiló, al scomenciamēnt dl prōm ann, èi dër spauia y i stentá da me fá ite tla compagnia. Spo m'ái sintí azetada, y i á podü me daurí y me mostré por chël che i sun. Sēgn sunsi iō che i tiri ite i atri y al me plej dër da podēi ti dé na man a chi che stēnta deplü.

Aratete da mantigní inant chësc bel raport cun tú compagns y tues compagnes de classa?

(*ara s'la ri*) Sce èi á interes... iō sun dagnora presēnta y a desposiziun. I creii da avēi cialé mi dër compagns y la dërta amizizia! Sce i èis fat cajo, ái tratan chësta intervista scialdi ma baié de compagns y de relaziuns interpersonales.

Intervista: Veronika Lochmann, Intendēnza Ladina; Traduziun: Carlo Suani, Intendēnza Ladina

SCORA/6

»I messun azeté val' risch. Insciö unse la poscibilitè da crēscē«

André Costner á stliüt jö le Lizeum dles Sciēnzēs umanes a La Ila. Al baia de na scora »che deura n gröm de portes« y cunta dl raport de respet y dialogh cun i insegnanc. N impuls che al dá é chël da organisé damí le calēnder de proes y verifiches

André Costner, maturant pro le Lizeum dles Sciēnzēs umanes a La Ila.

André, ci lingaz aste pa chirí fora por la prōma proa scritta?

I á chirí fora le talian, deache te chësc lingaz me feji plü saurí da argomenté mies idees, respet al todēsch. Y le titul che i á cernü é »L'elogio dell'imperfezione« (C1) cun les conscidraziuns dla scienziada Rita Levi-Montalcini.

Te recordeste, dër en cōrt, da ci conscidraziun che t'es pié ia?

I sun pié ia dala afermaziun che degügn de nos é perfet, y che ma sce nos imparun dai atri, y i atri da nos, pó duc avēi n profit. Madēr tres les relaziuns y le confrunt cun i atri sunse bugn da crēscē, da imparé val' de nū y da se svilupé inant.

Ci nen pēnseste pa dla regola da gní valutá da na comisciun de insegnanc en pert interns y en pert esterns?

Por me vá chësc bun. A chësta moda cialfunse n feedback nū y ince üt, deache ince insegnanc che i ne un nia albü tratan l'ann de scora mēss se valuté y se dé n iudize suraprō. N confrunt cun professurs y professuries che i ne conesciun nia, y èi ne conēsc nia nos, é dagnora n arricchimēt, deache al vēgn da n ater punt de odüda respet ai insegnanc che i un zēnta döt l'ann.

Ci emeziuns aste pa albü, canche te t'as senté jö pro la proa a usc? Dal mēteman ái sambēgn n pü' de trica ados. Mo spo ái metü man da cunté sò ci che i savō, y le tēmp intratan passá, y al passá zēnta che i me rendess bēgn cunt. Tla finada é l'ejam sté rové.

Ci te resta pa de chësc ejam de Stat?

I m'á rendü cunt che an mēss avēi le coraje da jí fora de nosta zona de confort y da afronté les desfidēs che la vita nes mēt dant. I messun azeté val' risch. Insciö unse la poscibilitè da crēscē dal punt de odüda personal, deache imparun da conēscē nostes potenzialitēs, nostes capazitēs y competēnzēs.

Te tomel ite val' momēt particular che á segné tū agn de scores altes, val' recort che te te portaras tres para?

I dijess le practicum che i á fat l'ann passé, incēr Pasca. Nosta scora mēt a jí vigni ann n per de edemes de practicum, y iō á damané da jí tla scolina da La Ila. I á imparé dër tröp y i á capi cai che é mi punc de forza, y cares che é mies deblēzes. Chësta esperiēnza m'è jüda bindebo sot, y á lascé na bela merscia te mia vita.

Pó te damané cai che é i punc de forza che t'as descurí?

Bele do da püch tēmp parōl che mituns y mitans me conescēss da tres: ai me chirí, ai orō sté cun me y me damaná da fá la blēita impará. Veramēnter na bela sensaziun.

Y n aspet de deblēza, indere?

I me stentá, alüsc, da tigní sot a control chē bela schira de mituns y mitans.

Aste l'impresciun che al sides val' aspet da podēi mioré, te tūa scora?

Personalmēnter ái l'impresciun che mia scora sides dër buna y che ara m'áis pité prospetives bindebo concretes por ci che reverda mi dagní. Al é na scora che deura n gröm de portes. N aspet che i podess segnalé,

magari, é chël dl calēnder dles verifiches y dles interrogaziuns, ia por l'ann de scora. Al capitēia edemes de verifiches òna indolatra: na situaziun dër pesocia, mēssi dí. An podess cialé d'atres soluziuns, sce duc foss a òna. Datrai él insegnanc che fissá y scriò te register le de dla verifica, zēnta nes damané a nos scolaris sce ara jō bun o manco.

Co él pa sté to raport cun i insegnanc y les insegnantes?

I á dagnora albü n bel raport para: fat de respet y de dialogh. I podô baié fora vigni chestiun cun èi, y èi me daidá y me sostigní de vigni vers. Porchël me porvái ince tan.

Ci aste pa intenziun da fá, sēgn?

I oress studié Sciēnzēs dla Formaziun a Balsan/Porsenü. Ai 17 de messé ái la proa de amisciun. I speri dassēnn che ara vais bun y che i pois gní tut sō. Tratan l'isté daidarái a ciasa, deache mi geniturs gestēsc n per de Airbnb a Corvara y a Calfosch.

Co te arjigneste pa ca por l'ejam de amisciun?

Canche i ti á dit a mia insegnanta de scora che i á intenziun da jí a studié Sciēnzēs dla Formaziun, spo m'ára dit che söl sit dl'université da Balsan/Porsenü pói cialé i test de amisciun di agn passá. A chësta moda ái la poscibilitè da me fá na idea de ci che i mēssi savēi y de ci che i dess studié. I sun porchël tl imparé jö i contignüs di test di agn da denant.

Sce te podess jí zoruch sēgn: chirisste fora danü chësta scora?

Chël sce, dër dessigü. I arati che chisc ultims cin' agn sides stá i plü bi de mi 13 agn de scora. I á imparé a conēscē n gröm de porsones, compagns y compagnes, y i á imparé dër tröp da èi. Y ince da mi professurs y professuries ái imparé feter tröp. Sce i podess, metessi indō man danü. Atira.

Intervista: Veronika Lochmann, Intendēnza Ladina; Traduziun: Carlo Suani, Intendēnza Ladina

Dancà y da na pert

Uedli y oredles daverc
sun la sozieté ladina d'aldidancuei

Na ciaculeda cun Christiane Unglert, tudēscia che ie unida a sté te Sëlva per amor dan cater ani

Posses'a te prejenté n curt?

Bon di a duc y dutes, son Christiane Unglert, é 33 ani, son mami de na pitla muta y sté te Sëlva.

mefun cosses che n possa nia fé spontanamēnter tlo da nēus, ma ulache te muesses bele furné plu lonc.

Te vënies dala Germania. Can y ciuidi ies'a ruveda te Gherdēina? Dan set ani y mez, ntan che fajove feries te Gherdēina éi cunesciü mi nevic y me é namurá. Son pona jita ite na relazion cun èl y me éi trasferi te Sëlva, sun si luech da paur sun Daunēi. Urmei sons tlo passa cater ani.

Cie fejes'a de lēur?

Ie lēure coche redadēura pra n'agenzia de marketing a Perse-non. Iló me cruzi di tesé per la plates web di hotiei, ma nce per firmes da frabiché o assicuraziuns. Sēuraprō lēuri nce ora cunzēc de comunicazion, scrije newsletter o post per i social media. Scrije dantaldut per tudēsch y feje nce vel' traduzion tl franzéus.

Iel pa stat saurí a abiné n lēur tlo?

L ne fova nia propi saurí, ajache ne savove nia dré' bēn l talian y te truepa stieres, dantaldut tl turism, se damanda l bilinguism. A Perse-non éi pona abinà na stiera ulache l univa damandá de bona cunescēnzēs tla rujeneda tudēscia y chël fova per mé sambēn ideél.

Ulà iesa tu chersciuda su y iel pa na desfrēnza danter la vita te chēla luegia y Sëlva?

Chersciuda su sons te n pitl luech de 1000 abitanc, ma per mi studēsc éi pona vivü giut alalongia a Augsburg y muesse di che chēla fova bēn na gran mudazion per mé. Uní te Sëlva fova pona mo n iede cumpletamēnter zeche d'auter, ajache l ne fova no da paradlé cun l luech ulache son chersciuda su y no cun la zitá te chēla che é vivü. Da una pert ie Sëlva na pitla zitá, dantaldut ntan la sajón auta, ulache la vita ie scialdi muvimentada, de gra ala truepa manifestaziuns metu-des a jì. Dal'atra pert, o micc dit, dal aspet soziel y culturel, ie Sëlva mpò n pitl luech ulache duc se cunēsc, reiona y se cruzia un dl auter, dut auter che te na zitá. Iló es ti companies y cunēscēs per l plu ti ujins, ma te vives scialdi anunim. Sëlva lieia chisc doi aspec te un y ie perchël na bela luegia da viver.

Iel pa n aspet che te mancia permez ala vita te zitá?

Sce l me mancia zeche, pona iel mpue la varietá te dut. A mi me sál bel a jì a maiē indian o tailandesc o nce jì al chino, chēstes ie

Te nes es cuntá che te vives sun n luech da paur. Ies'a nce tu chersciuda su sun n luech da paur o fova pa chësc per te na esperiēnza nueva?

No, ie ne son nia chersciuda su sun n luech da paur, perchël fōvel per me na gran mudazion. La flescibiltá ie limitada y sce n uel se n jì plu dalonc muessa dut vester urganisá a puntin. Vivon n sintonia cun la natura y i tieres y l'ativiteies liedes ala vita da paur, coche per ejēmpl l tò su fēn, me dá na bela cumpensazion al lēur te ufize. Chël ie pona belau sciche jì al mer (*s'la rij, ndr.*). Muesse di che la vita sun l luech da paur ie sfadiēusa y n muessa renunzié a cērta cosses, ma la ie nce scialdi bela.

Ntēndes'a y reiones'a mpue l ladin?

A chël bēn (*s'la rij, ndr.*). Capi capēsci truep, bonamēnter ajache aude scialdi rujenan l ladin te familia, dai ujins, ma nce dala lies ulache son leprō. Te Gherdēina vēn la rujeneda vivuda y sce n uel fé pert dla sozietá, pona muessen se dé ju cun la rujeneda, perchël ovi nce riesc fat n curs de ladin canche son unida a sté tlo. Y per cie che reverda l rujené: sce muesse pona sei nce da rujené mpue l ladin, ma davia che la jēnt dl luech ntēnd l tudēsch y é nscila la puscibiltá de respunder te mi rujeneda dl'oma, ne me éi mei dré' purtá inant cun l rujené y l me mancia mpue la pratiga.

Iel pa do ti ntēnder saurí a se ntegré tl sozietá dl luech?

Sce n se dá ju ativamēnter cun l pruzes de ntegrazion, pona vála. Ie rate che sce n aspjeta che chēi dl post fej l prim var, pona iela feter ria. Mi nevic me á dal scumenciamēnt incá sustení te chësc pruzes, me ntegran bēn te si familia y si grupa de compagnes. Pona sons riesc jita pra la grupa mujighela Hosianna y l Cor de Dlieja y nce chël me á giauri truepa portes y puscibiteies de fé cunescēnzēs nueves y muesse nce di che la jēnt me á tēut su scialdi bēn. Y perchël possi nce di che me sente ntegrada bēn tla vita soziela de Sëlva.

Es'a mei pensá de jì inò de reviers tla Germania?

No, ie me n sté bēn tlo y ne pudēsse nia me nmaginé n post plu bel per tré su mi muta.

Sara Senoner